

8.1.6. Поляризація світла

Природне
світло

Звичайні джерела світла випромінюють електромагнітні хвилі з хаотичним напрямком коливань електричного вектора $\vec{E}$. Таке світло має назву *неполяризованого* або *природного*.

Це пояснюється механізмом випромінювання хвиль кожним елементарним випромінювачем (атомом, молекулою). Кожна така хвиля є поляризованою. Але наявність у джерел світла великої кількості випромінювачів приводить до хаотичної просторової орієнтації електричного вектора (рис.8.10, а).

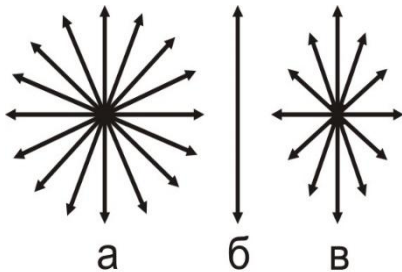

Рис.8.10

Результуюча напруженість $\vec{E}$ здійснює в кожній точці коливання, напрямки яких швидко і неупорядковано змінюється у площині, перпендикулярній до променя.

просторово-
електричного та

Лінійно
поляризоване
світло

Поляризація світла характеризується
часовою упорядкованістю орієнтації
магнітного векторів.

Світло, у якого напрям коливання електричного вектора залишається незмінним називається *лінійно поляризованим* (рис.8.10, б).

Площина
поляризації

Площина, що проходить через електричний вектор і напрямок поширення електромагнітної хвилі, називається *площиною поляризації*.

Еліптично
поляризоване
світло

Еліптично поляризованим називається світло, у якого електричний вектор обертається так, що його кінець описує еліпс (рис.8.10, в).

Світло,
поляризоване
по колу

Світло, в якого електричний вектор в будь-якій точці простору рівномірно обертається так, що його кінець описує коло, називається

поляризованим по колу або циркулярно поляризованим.

Частково поляризоване світло

Світло називається *частково поляризованим*, якщо у нього спостерігається переважний напрямок коливань вектора $\vec{E}$. Частково поляризоване світло можна розглядати як сукупність (суміш) природного і поляризованого світла, що одночасно поширюються в одному напрямку.

Лінійна, циркулярна та еліптична поляризація – різновиди повної поляризації світла.

Методи поляризації

Для здійснення поляризації світло необхідно пропустити крізь прозоре середовище(кристал), параметри якого по різних напрямкам неоднакові – анізотропне середовище. Прикладом анізотропії може бути різні значення оптичної густини ν , по осям Y і Z , або різний коефіцієнт поглинання k (див. явище поглинання світла у § 8.1.7). У останньому випадку, якщо $K_y > K_z$, циркулярно поляризоване світло за рахунок більшого поглинання по осі Y стане еліптично(або частково) поляризованим з більшою амплітудою по осі Z .

У цілому пристрої, що перетворюють природне світло у поляризоване називаються поляризаторами. Для аналізу ступені поляризації світла використовуються присторії, які називаються аналізаторами.

Закон Малюса

Якщо на аналізатор падає лінійно поляризоване світло I_0 , то амплітуда світла I , що пройшло крізь аналізатор пропорційна I_0 і залежить від кута між головними площинами аналізатора і поляризатора φ (рис.8.11).

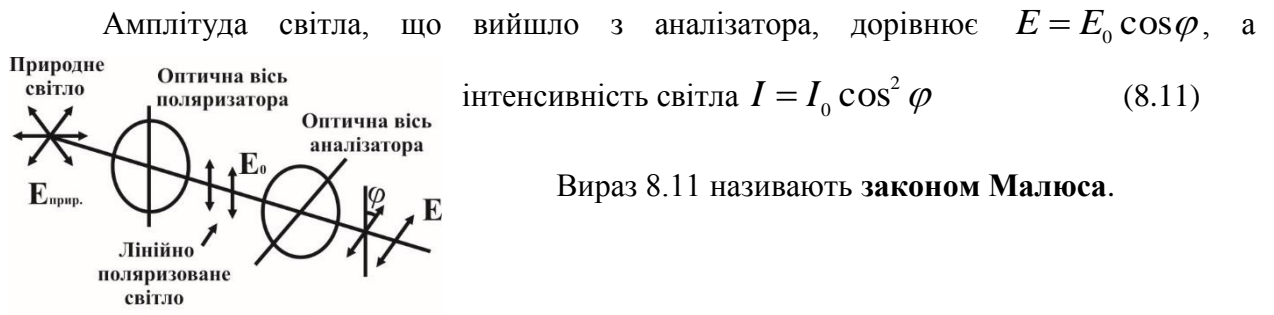

Рис.8.11

Вираз 8.11 називають **законом Малюса**.

Ступінь поляризації світла

Ступенем поляризації світла P називають вираз

$$P = \frac{I_{\max} - I_{\min}}{I_{\max} + I_{\min}} \quad (4.3)$$

де $I_{\max}$ і $I_{\min}$ – максимальна і мінімальна інтенсивності світла, що відповідають двом взаємоперпендикулярним компонентам вектора $\vec{E}$.

Для плоскополяризованого світла $I_{\min} = 0, P=1$.

Для природного світла $I_{\max} = I_{\min}, P=0$.

Поляризація знаходить широке застосування в науці і техніці. Наприклад, в оптоволоконних лініях зв'язку у якості світлових затворів використовується «ячейка Керра» - кристал, у якого головна площина поляризації керується з допомогою магнітного поля. При виключеному магнітному полі ця площина співпадає з площиною поляризації світла, що подається в оптоволокно, і світло проходить. При виключенні магнітного поля площина кристала повертається і світло не проходить.

8.1.7. Розповсюдження світла у речовині

Попередні три явища хвильової оптики – інтерференція, дифракція і поляризація не пов'язані з проходженням світла у середовищі, де, як відомо, фазова швидкість світла зменшується у порівнянні з вакуумом у n раз:

$$v = \frac{c}{n} \quad (8.13),$$

де n - оптична густина речовини, $n = \sqrt{\epsilon\mu}$

**Дисперсія
світла**

Дисперсією світла називається залежність фазової швидкості v світла в середовищі від його частоти ν .

Зважаючи на те, що $v = c/n$ (c – швидкість світла в вакуумі, n – показник заломлення середовища) виявляється, що показник заломлення середовища залежить від частоти (довжини хвилі λ). Ця залежність спостерігалась ще Ньютоном при проходженні пучка білого світла крізь призму з прозорого матеріалу.

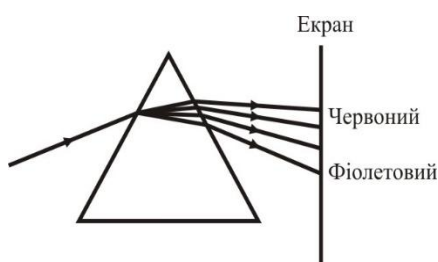

Рис.8.12

На екрані за призмою спостерігається

райдужна смуга (рис.8.12), яка називається *призматичним* або *дисперсійним спектром*. Таким чином, призма може грати роль *спектрального приладу*.

Нормальна та аномальна дисперсія

Залежність показника заломлення n від довжини хвилі λ (частоти ν) нелінійна та немонотонна (рис.8.13).

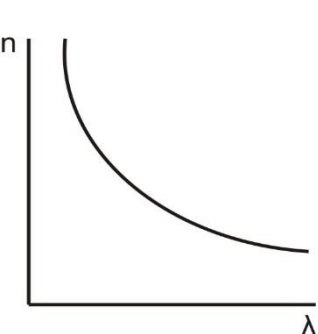

Рис.8.13

Зі збільшенням довжини хвилі показник заломлення зменшується (збільшується при збільшенні частоти ν). Така залежність n від λ називається *нормальною дисперсією*. Тобто для нормальної дисперсії $\frac{dn}{d\lambda} < 0$ (або $\frac{dn}{d\nu} > 0$).

Якщо $\frac{dn}{d\lambda} > 0$ (або $\frac{dn}{d\nu} < 0$), тобто n зменшується зі збільшенням ν (зменшенням

λ), то дисперсія світла має назву *аномальної*. Вона спостерігається поблизу смуг поглинання. Наприклад у звичайного скла ці смуги знаходяться в ультрафіолетовій і інфрачервоній частинах спектра.

Дисперсія показника заломлення

Кількісною характеристикою дисперсії світла являється *дисперсія показника заломлення* D , яка дорівнює

$$D_{\lambda} = \frac{dn}{d\lambda} \left(\text{або } D_{\nu} = \frac{dn}{d\nu} \right)$$

Відмінність дифракційного і дисперсійного спектрів

Сpektри, які одержані за допомогою дифракційної решітки і призми суттєво різні:

- дифракційна решітка розкладає світло безпосередньо за довжинами хвиль, а призма – за значеннями показника заломлення;
- кольори в обох спектрах розташовані по-різному: червоні промені мають більшу довжину хвилі, ніж фіолетові, тому відхиляються дифракційною решіткою сильніше ($d \sin \varphi = \pm m\lambda$; $m = 0,1,2\dots$), а призмою менше, тому що для них показник заломлення менше (рис.8.13);
- кольори в дифракційному спектрі розташовані більш-менш рівномірно, тоді як у дисперсійному спектрі синьо-фіолетова частина розтягнута, а червона стиснута, що пов'язано з різкою зміною залежності показника заломлення від довжини хвилі у

короткохвильовій області спектра і дуже повільною його зміною в довгохвильовій (рис.8.13)

**Поглинання
світла**

Поглинання (абсорбція) світла – явище зменшення енергії світлової хвилі при її поширенні в речовині внаслідок перетворення енергії хвилі в інші види енергії.

Енергія хвилі може перетворюватись у внутрішню енергію речовини, в енергію вторинного випромінювання, яке має інший спектральний склад і інший напрям розповсюдження. Поглинання світла може супроводжуватись нагріванням речовини, збудженням і іонізацією атомів або молекул, фотохімічними реакціями і таке інше.

**Закон
Бугера-Ламберта**

Поглинання світла описується **законом Бугера-Ламберта**

$$I = I_0 e^{-kx},$$

за яким інтенсивність плоскої хвилі монохроматичного світла змінюється при проходженні крізь поглинаючу речовину за експоненціальним законом.

Тут I_0 і I значення інтенсивності світла при вході і виході з шару середовища товщиною x , k – монохроматичний натуральний показник поглинання, який залежить від хімічної природи, стану поглинаючого середовища і від довжини хвилі λ .

k – показник (коефіцієнт) поглинання – величина, обернена відстані, на якій інтенсивність плоскої монохроматичної хвилі зменшується в $e = 2,718$ раз.

**Спектри
поглинання**

Залежність коефіцієнта поглинання k від довжини хвилі λ називається **спектром поглинання**.

Спектр поглинання ізольованих атомів – **лінійчатий спектр** – має вигляд вузьких ліній ($\sim 10^{-12} \div 10^{-11}$ м), що відповідають резонансним частотам коливань електронів у атомах.

Молекулярний спектр поглинання має вигляд **смуг поглинання** і визначається коливаннями атомів в молекулах. Коефіцієнт поглинання відмінний від нуля для більш широких інтервалів довжин хвиль ($\sim 10^{-10} \div 10^{-7}$ м).

**Розсіяння
світла**

Розсіянням світла називається явище відхилення світла від початкового напрямку внаслідок дифракції на неоднорідностях середовища.

**Розсіяння в
мутних
середовищах**

Розсіяння світла в середовищі пов'язане з його оптичною неоднорідністю, коли показник заломлення середовища не є сталою величиною, а змінюється від точки до точки. Такими середовищами є *оптично мутні середовища*, в яких спостерігаються неоднорідності, зумовлені наявністю сторонніх речовин, таких як частинки пилу, колоїдні частинки, емульсії, аерозолі (хмари, дим, туман) і т.п.

Якщо відстань між малими неоднорідностями значно більше довжини хвилі світла, то проходячи крізь мутне середовище, світло дифрагує на хаотично розташованих мікронеоднорідностях – незалежних вторинних джерел, що обумовлює розсіяння світла у всіх напрямках.

Розсіяння світла на частинках мутного середовища, малих в порівнянні з довжиною хвилі світла, вперше спостерігалось Дж. Тіндалем у 1869 р. і одержало назву *ефекту Тіндала*. Теорія цього явища була досліджена Дж. Релеєм (1871 р.).

**Закон
Релея**

Інтенсивність розсіяного світла обернено пропорційна четвертій степені довжини хвилі падаючого світла

$$I \sim \lambda^{-4}.$$

**Молекулярне
розсіяння
світла**

В чистих однорідних середовищах без сторонніх домішок оптична неоднорідність може спричинятись флуктуаціями густини, які виникають під час хаотичного теплового руху молекул середовища.

Розсіяння світла в чистому середовищі обумовлене флуктуаціями густини, анізотропії або концентрації, називають молекулярним. Воно також підкорюється закону Релея.

Інтенсивність молекулярного розсіяння, пов'язаного зі флуктуаціями, які залежать від температури, також залежатиме від температури: збільшується при підвищенні температури.

Молекулярним розсіянням пояснюється блакитний колір неба, бо за законом Релея найбільш інтенсивно розсіюються короткі хвилі.

В повністю оптично однорідному середовищі розсіяння не буде. В цьому випадку вторинні хвилі, які випромінюються збудженими атомами, інтерферуючи, повністю гасять одна одну у всіх напрямках, крім напрямку поширення первинної хвилі і розсіяння відсутне.

8.2. Квантова оптика

8.2.1. Теплове випромінювання. Закон Кірхгофа

Теплове випромінювання

Теплове (або інфрачервоне) випромінювання – ділянка електромагнітного спектру в діапазоні довжин хвиль $\lambda = (0,75 \dots 10^3) \text{ мкм}$.

Природа теплового випромінювання пов'язана з електромагнітним випромінюванням атомів і молекул речовин, викликаним їх тепловим хаотичним рухом.

Оскільки мірою теплового руху є температура, то можна зробити висновок, що джерелом теплового випромінювання є усі тіла з температурою $T > 0^0\text{К}$.

Енергетична світність

Енергетичною характеристикою теплового випромінювання є енергетична світність тіла M .

При цьому розрізняють інтегральну енергетичну світність M_T та спектральну $M_{T,\lambda}$.

Інтегральна енергетична світність – енергія, що випромінює тіло з одиниці площі поверхні за одиницю часу

$$M_T = \frac{W}{S \cdot t} . \quad (8.13)$$

Ця величина є аналогом вектора Умова – Пойтінга (див. розділ 7).

Властивості M_T - залежність від температури T ;

$$-[M_T] = \text{Вт/м}^2$$

Спектральна енергетична світність – енергія, що випромінює тіло на даній довжині хвилі λ .

$$M_{T,\lambda} = \frac{\partial M_T}{\partial \lambda} . \quad (8.14)$$

Властивості $M_{T,\lambda}$: - залежність від температури і довжини хвилі;

$$-[M_{T,\lambda}] = \frac{\text{Вт}}{\text{м}^3}$$

З (8.14) випливає зв'язок між M_T і $M_{T,\lambda}$;

$$M_T = \int_0^{\infty} M_{T,\lambda} * d\lambda . \quad (8.15)$$

Поглиналина здатність

Другою енергетичною характеристикою теплового випромінювання є поглиналина здатність ε . Розрізняють інтегральну поглиналину здатність ε_T і спектральну $\varepsilon_{T,\lambda}$.

Інтегральна поглиналина здатність ε_T показує, яку частину енергії, що падає на тіло, воно поглинає:

$$\varepsilon_T = \frac{W^{\text{погл}}}{W^{\text{пад}}}, \quad (8.16)$$

Де $W^{\text{погл}}$ - поглинута енергія; $W^{\text{пад}}$ - енергія, що падає на тіло

Властивості ε_T : - як видно з (8.16) чисельні значення

ε_T можливі у межах $\varepsilon_T = 0 \dots 1$;

- ε_T залежить від температури тіла T .

Спектральна поглиналина здатність $\varepsilon_{T,\lambda}$ – частинна енергії, що поглинає тіло, на даній довжині хвилі:

$$\varepsilon_{T,\lambda} = \frac{W_{\lambda}^{\text{погл}}}{W_{\lambda}^{\text{пад}}}. \quad (8.17)$$

Властивості $\varepsilon_{T,\lambda}$: - значення у межах $0 \dots 1$

- залежність від температури T і довжини хвилі λ .

Абсолютно чорне тіло

Крім позначених вище величин, тепловому випромінюванню характерні поняття: абсолютне чорне тіло (АЧТ) і сіре тіло.

АЧТ – тіло, що поглинає усе випромінювання, що падає на нього на усіх довжинах хвиль, тобто $\varepsilon_{T,\lambda} = 1$ (8.18)

Моделлю АЧТ може слугувати невеликий отвір O в порожнині (рис. 8.14). Серед природних тіл найближче усього до АЧТ є Сонце, але з деяким допущенням до АЧТ можна віднести відчинені вікна у будівлях, відчинений рот людини і т.і.

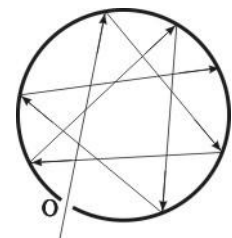

Рис.8.14

Сіре тіло

Сіре тіло – тіло, що поглинає на усіх довжинах хвиль однаково, тобто $\varepsilon_{T,\lambda} \neq f(\lambda)$. При цьому $\varepsilon_{T,\lambda} < 1$.

Більшість тіл, що нас оточують можна віднести до сірих, у тому числі і шкірну поверхню людини: $\varepsilon_{T,\lambda} = 0,7$.

Закон Кірхгофа

Відношенню спектральних енергетичної світності та поглинальної здатності при заданих температурі та довжині хвилі для всіх тіл однаково: $\frac{M_{T,\lambda}}{\varepsilon_{T,\lambda}} = f(\lambda, T), \dots(8.19)$

Де $f(\lambda, T)$ – універсальна функція Кірхгофа (функція довжини хвилі і температури).

Вид $f(\lambda, T)$ Кірхгофа отримав експериментально – графік наведено на рис. 8.15. Вплив температури ілюструють дві криві: при підвищенні температури ($T_2 > T_1$) крива зміщується в сторону менших довжин і підіймається вгору, так, що криві не перетинаються.

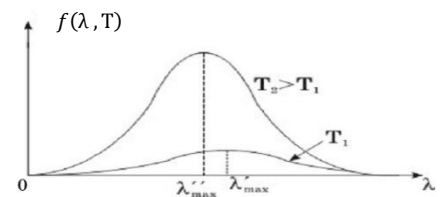

Рис.8.15

Фізичний зміст $f(\lambda, T)$ стає зрозумілим, якщо записати закон Кірхгофа для АЧТ – підставити у (8.19)

$$\varepsilon_{T,\lambda} = 1; \quad f(\lambda, T) = M_{T,\lambda}^{\text{АЧТ}}$$

Таким чином *функція Кірхгофа – це спектральна енергетична світність АЧТ.*

З цього випливає, що графік на рис. 8.15 уявляє собою розподіл енергії випромінювання АЧТ по довжинам хвиль, тобто **спектр випромінювання АЧТ.**

Наслідки з закону Кірхгофа

Аналіз формули (8.19) дозволяє отримати такі наслідки:

1. Якщо тіло на даній довжині хвилі не випромінює, то й воно на цій довжині хвилі і не поглинає.

Дійсно, з (8.19) при $\varepsilon_{T,\lambda} = 0$ отримаємо:

$$M_{T,\lambda} = \varepsilon_{T,\lambda} * f(\lambda, T) = 0$$

2. Сіре тіло на кожній довжині хвилі випромінює менше ніж АЧТ.

Це вірно з (8.19), якщо замість $f(\lambda, T)$ підставити $M_{T,\lambda}^{\text{АЧТ}}$:

$$M_{T,\lambda} = \varepsilon_{T,\lambda} * M_{T,\lambda}^{\text{АЧТ}}$$

Звідси витікає , що при $\varepsilon_{T,\lambda} < 1$ (для сірого тіла) $M_{T,\lambda} < M_{T,\lambda}^{AЧГ}$.

Останній факт є основою для іншого змісту $\varepsilon_{T,\lambda}$ – **це випромінювальна здатність** тіла. При цьому для АЧГ $\varepsilon_{T,\lambda}^{AЧГ} = 1$, а для сірого тіла $\varepsilon_{T,\lambda} < 1$ на всіх довжинах хвиль.